

VÉGH FERENC

Barátból ellenség, ellenségből barát?

Rácok a Magyar Királyság dunántúli véghelyein a 17. században

A Magyar Királyságba bebocsátást nyert rác (szűkebben szerb) népesség a mohácsi csatavesztést (1526) és az államegységet megbontó kettős királyválasztást követő zűrzavaros időszakban – rövid helykeresést követően – végül a hódítók mellett kötelezte el magát. Magatartásukat érthetővé teszi, hogy a hódoltsági ék szélesedésével immáron a korábban a magyarsággal vállvetve küzdő görögkeleti közösség egésze oszmán uralom alá került. Annak burkában egyesült újra a már korábban átvett nemzettársakkal, miközben a magyar állam végvárak láncolata által kirajzolódó új határvonala mind távolabbra került tőlük. Az oszmánokkal sorsközösséget vállaló, hozzájuk lojális(abb), a hódítóknak a Balkánon már megismert intézményrendszerébe betagolódo rácóság tehát mondhatni barátból ellenség lett.¹ Jóllehet mindmáig nélkülözzük az ortodox népességről a többségi magyar társadalomban élő kép(ek) változását történeti korszakokon átívelően bemutató feldolgozásokat, a rácóság hazai megítélése a török kor évszázadaiban alapvetően egységesnek, kirekesztőnek tűnik. Mint (kizárólag) a szultán alattvalóira eleve a gyanú árnyéka vetült rájuk, aminek a latin kereszténység „skizmatikusokkal” szemben táplált, évszázados felekezeti előítéletei ágyaztak meg.² Az idegenérzetet kulturális különbségek csak fokozták, amit a balkáni népek egyházi uniójának előmozdítására érkezett katolikus misszionáriusok beszámolóí szemléltetnek, bár ezeket gyakorta a térítőt munkájuk sikertelensége miatt érzett frusztráció is táplálta.³ A Magyar Királyság keleti határait

¹ „Elsősorban azért, mert a »közjó« – vagyis a magyar államiság és a földesúri magánérdek – veszélyeztetőit látták bennük. Némi joggal, ha figyelembe vesszük, hogy a magyarországi várak többségében a szerb parasztok – muszlim hitre tért vagy pravoszláv vallásúnak maradt – rokonai alkották a »török« helyőrséget s hogy török oldalon szinte egészében mozgósítható haderőként számoltak a falvakban élő szerbekkel is. Hódoltsági szerbet akkor sem szívesen engedtek be a magyar várakba, ha adót hozott, s magyar részről eleve reménytelennek vélték, hogy a magyar közigazgatást és jogszolgáltatást rájuk is ki lehet terjeszteni, jóllehet a magyarok lakta hódoltsági részeken a 17. század közepétől fogva a magyar hatóságok már kiszorították a törököket az ilyen ügyek intézéséből. Gyanakvásuk indokoltnak mondható, hiszen közismert, hogy a szerb lakosság messze bensőségesebb kapcsolatban állott a megszálló apparátussal, mint magyar sorstársai.” SZAKÁLY 1991, 24. Sajnálatos módon a hódoltság területén élő balkáni népesség zömét kitevő szerbségről máig nem rendelkezünk önálló feldolgozással. A téma szerény hazai irodalmából kiemelhető, mértékadó feldolgozások: MÁTÉ 2018, 371–390; SPANNENBERGER 2014, 87–112; HEGYI 1995, 190–202; SZAKÁLY 1993, 75–80; SZAKÁLY 1991, 11–50.

² HADROVICS 1991, 11–22.

³ MOLNÁR 2008, 76–89.

átlépő rác (és görög) kereskedők jelentettek egyedül többé-kevésbé folyamatos kapcsolatot a latin és a bizánci-pravoszláv kultúrközeg között. Gazdasági szerepvállalásuk jelentősége magyarázhatja, hogy tevékenységüket a kormányzat nem tiltotta, bár időközönként korlátozta, illetve igyekezett azt ellenőrzés alatt tartani, tehát voltaképpen folytonosan a tiltás és a tűrés határmezsgyéjén kellett működniük.⁴ A hatóságok ezzel a megkülönböztetett bánásmóddal mindenekelőtt a politikai és katonai szempontból védett információk áramlásának próbálták útját állni. Közismerten a komáromi főkapitány kiemelt feladatai közé tartozott a hódoltság területéről érkező utazók kikérdezése és a kémek kiszűrése, jóllehet az átutazó délszláv árusok a keresztény fél számára is szolgáltatott híreket.⁵ Történeti irodalmunkban általánosan elfogadott álláspont, hogy a magyar társadalom militarizációja, illetve a határok eltolódása miatt a – korábban meghatározó – szerb elem kikopott az ország magterületén kiépült kora újkori végvárrendszerből.⁶ A Komáromban, illetve Győrben megtelepült rác katonaság szabályt erősítő kivételt képezett, de utánpótlás hiányában azok is állományukat elveszítve beleolvadtak az őket körülvevő magyar közegbe.⁷ Tanulmányunkban igazolni kívánjuk, hogy a 16. század végi mélypontot követően mindkét Duna menti helyőrségben fenn tudott maradni egy kisebb szerb kontingens. Mint látni fogjuk, a 17. század folyamán a legtöbb dunántúli végvárban is kimutatható rác katonaság, Komárom és Győr példája tehát e tekintetben nem az egyedít, hanem az általánost jeleníti meg.

Komáromban a kezdetben valóban nagyrészt délszláv állományú királyi naszádos flottilla lett új otthonra, kontinuitást teremtve ezzel a középkori és a török kori védelmi rendszer között. A Duna és a Vág-Duna összefolyásánál fekvő erődváros balkáni gyökerű katonaközösségének létezése helyet kapott nemcsak a magyar, hanem a meghatározó szerb történeti szintézisekben is, ami részben annak is köszönhető, hogy szerencsés módon fennmaradtak a helyi ortodox gyülekezet mindennapjaiba bepillantást engedő, 1659-től vezetett egyházi jegyzőkönyvek.⁸ Míg tehát a komáromi rác közösség létezése a korszak egészén át vitán felül áll, a szerb és a hazai historiográfia merőben eltérően vélekedett a naszádos katonaság etnikai viszonyairól. A délszláv historikusok konzekvensen a sajkás állomány szerb dominanciáját, „nemzeti” karakterisztikáját hangsúlyozták, a helyi ortodox közösség társadalmi bázisát látva bennük.⁹ Az ugyancsak nemzeti keretekben gondolkodó magyar történészek ezzel szemben gyors asszimilációjukat hangoztatták, amelynek eredményeképpen a naszádos intézményből már a 17. században elejére eltűnt a rác elem. Véleményüket a hajózók alkalmi névsoraira alapozták, amelyekben valóban elenyésző a nem magyar vezeték- és keresztnevek aránya.¹⁰ A két, látszólag egymásnak ellentmondó álláspont furcsa módon mégsem zárja ki egymást. Kétségtelen a komáromi rác közösség felolvadása az őket körülvevő többségi magyar közegben, amit egyébként közvetve a tömeges nemességszerzésük ténye is alátámaszt.¹¹ Ugyanakkor a magyar hangzású nevek mögött olykor a rác közösség meghatározó tagjai rejlenek, amelyre a szerb, művészettörténeti irányultságú feldolgozások hívták fel a figyelmet. Földvári Gábor naszádos fővajda neve például az Athosz-hegyi Hilandar szerb kolostor adománytevői között is említésre kerül, ami jól mutatja felekezeti-kulturális kötődését.¹² A ráckevei polgárok középkori kiváltságainak 1655. évi megújítását kérelmező komáromi és győri lakosok között több, magyaros hangzású nevet viselő naszádos tiszt is szerepel.¹³ A privilégiumok megerősítését egyébiránt az

⁴ GECSÉNYI 1998, 185–203.

⁵ GECSÉNYI 1998, 200.

⁶ SZAKÁLY 1993, 86.

⁷ BEDY 1934, 58; TAKÁTS 1908, 169–170.

⁸ Az unikális forrást közli: VITKOVIĆ 1887, 243–280.

⁹ CEROVIC 2011; DAVIDOV 1981, 59–87; VITKOVIĆ 1887. A magyar szerzők közül kivételképpen említhető Szentkláray Jenő, aki Gavriło Vitković szerb kutató álláspontját tette magáévá. SZENTKLÁRAY 1885.

¹⁰ TAKÁTS 1908, 167–178.

¹¹ GECSÉNYI 1998, 196.

¹² DAVIDOV 1981, 75.

¹³ DAVIDOV 1981, 71–72.

indokolta, hogy az 1440-ben létesült Csepel-szigeti rác közösségből a 17. század első évtizedeiben többen a két Duna-parti erődvárosban telepedtek le, amelyek a hódoltság egész területéről vonzották a délszláv népességet.¹⁴ A komáromi (jobbára megnevesedett) naszádos tisztikarból feltűnően sokan köthetőek a helyi rác közösséghez, a tisztek ismert párvalasztása is egy összetartó közösség képét sugallja.¹⁵ Vitathatatlan ugyanakkor a magyar elem látványos térnyerése a sajkások soraiban, amelynek létszámát a hadvezetés 576-ról a század közepére mintegy felére, 300 főre csökkentette.¹⁶ Az Udvari Haditanács forrásanyagában egyébként kizárólag magyar és német naszádokat, illetve hajózókat említenek, emiatt is nehezen tartható az az álláspont, hogy a szerb katonaság határozta meg a csapatnem arculatát és az képezte volna a helyi ortodox közösség gerincét.¹⁷ Bár a rác gyökerű tisztikar meghatározó szerepet játszhatott a gyülekezet életében, annak társadalmi-gazdasági súlyát minden bizonnyal a módos, távolsági kereskedelemben érdekelt rác (és gyűjtőnéven görög) polgárság adhatta, akárcsak a győri testvérközösség esetében.¹⁸

Győrben az utolsó szerb despota, Pavle Bakić (+1537) vezette könnyűlovasság soraiban szolgáló fegyveresek révén jelent meg a rác elem, amely mind az oszmánok elleni küzdelemben, mind a Szapolyai-párttal vívott polgárháborúban aktív szerepet vállalt.¹⁹ A nagyjából a győri káptalan birtokában lévő mezővárosban és a környező falvakban kiutalt birtokrészekben megtelepült ortodox fegyveresek lelki szükségleteiről egy pápa gondoskodott, akinek a járandóságát kincstári forrásokból fedezték.²⁰ A szolgálatait igénybe vevő rác népesség azonban idővel igencsak megritkulhatott, amit egyebek mellett onnan tudunk, hogy papjuk zsoldját az Udvari Haditanács takarékosági okokból el akarta vonni.²¹ Jóllehet ez végül nem történt meg, de Győr oszmán megszállása alatt (1594–1598) a nevezett nem itt, hanem a fővár elvesztése után sebtében megszervezett sárvár-magyaróvári végvidéken tudta csak az ortodox katonaközösség lelkipásztori szolgálatait ellátni.²² Komáromhoz hasonlóan a győri kereskedő és iparúzó népesség jól adatolhatóan a hódoltságból kapott utánpótlást, de ezt tételezhetjük fel a rác katonaságuk esetében is.²³ Azt már korábban megcáfolta a kutatás, hogy Pálffy Miklós bányavárosi végvidéki és egyúttal dunáninnyi főkapitány 1598-ban hódoltsági rácokat telepített volna a Komárom és a három évvel korábban visszafoglalt Esztergom között elterülő, a tizenöt éves háború (1591–1606) küzdelmeiben nagyrészt elpusztult térségbe.²⁴

Komárom és Győr fogyatkozó rác katonaközössége számára alkalmi „vérfrissítést” jelentettek a 17. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmei, ezek során ugyanis mindkét Duna-parti erődvárosba számottevő szerb katonaság került. Bethlen Gábor (1613–1629) erdélyi fejedelem első támadása idején 104 újonnan felfogadott rác lovas szolgált Komáromban, akikkel a hadvezetés a felkelőkhöz csatlakozott magyar katonaságot igyekezett pótolni.²⁵ A fegyvernynyugvást követően feloszlott alakulat fegyvereseinek egy része talán helyben maradt. Erre utalhat, hogy 1632-ben a Szakáll Gergely kapitánysága alá tartozó 37 fegyveres közül hét nagy valószínűséggel rác származású volt, de a nélkülözhetetlen szakértelmük miatt külön listázott rendkívüli alkalmazottak között is találkozunk több délszláv névvel.²⁶ Győrött a Bocskai István vezette felkelést lezáró bécsi béke (1606) után jelent meg rác katonaság, amely az erődvároson kívül, az Újváros utóbbi róluk

¹⁴ GECSÉNYI 1998, 196.

¹⁵ IVIĆ 1914, 252–254.

¹⁶ ÖNB Handschriftensammlung. Cod. 8025.

¹⁷ TAKÁTS 1908, 172.

¹⁸ GECSÉNYI 1998, 185–203.

¹⁹ GECSÉNYI 1976, 200–201. A Rába-parti erődített település heterogén katonatársadalmának mindennapjaira: GECSÉNYI 1984, 664–686.

²⁰ BEDY 1934, 58.

²¹ PÁLFFY 1999, 185.

²² PÁLFFY 1999, 185–186. Vö. GECSÉNYI 1976, 203; VILLÁNYI 1882, 63–64.

²³ GECSÉNYI 1998, 195–196.

²⁴ SZAKÁLY 1981, 147. Vö. TAKÁTS 1903, 531–536; UROSEVICS 1969, 35–36.

²⁵ ÖStA FHKA HKA HFU R. Nr. 122. 1622 Jänner fol. 3–6.; R. Nr. 130. 1626 August fol. 104–106.

²⁶ ÖStA FHKA HKA HFU R. Nr. 146. 1632 Juli fol. 57–67.

elnevezett házsorában telepedett le. Esetükben annak az 1200 fős mezei alakulatnak fegyvereseiről van szó, akik Marcus vajda parancsnoksága alatt Erdélyben, illetve a Felföldön harcoltak a felkelők ellen. Minthogy hátralékos zsoldjuk kifizetéséhez nem állt rendelkezésre a szükséges pénzösszeg, a fegyvereseket időlegesen a Győr és Pápa közötti, részben pusztásodott falvakban helyezték el.²⁷ A Rábaközben élő, állami adóra kötelezett rácok is ezen alakulat fegyveresei lehettek.²⁸ Közülük végül négyszázat kívánt továbbra is fegyverben tartani a hadvezetés Temesvári Száva kapitány vezetésével; feltehetőleg ők vagy egy részük lelt otthonra Győr külvárosában.²⁹ Helyzetüket a győri káptalannal mint földesúrral 1612-ben kötött szerződés volt hivatott rendezni, amely egyébek mellett háztartásonként három forint cenzus megfizetésére kötelezte őket, kivéve azokat, akik az erődváros helyőrségében teljesítettek fegyveres szolgálatot.³⁰ Az előbbieket által fizetett adóösszeg látványos csökkenését a helytörténeti kutatás a délszláv népesség növekvő arányú fegyveres szolgálatával magyarázta, ez azonban kérdéses.³¹ Ez ellen szól az is, hogy a Habsburg udvartól újabb megbízásra hiába váró Marcus vajda és Temesvári Száva az 1610-es évek derekán az Erdélyi Fejedelemségbe, illetőleg Havasalföldre távoztak. Tudjuk, hogy utóbbival tartott a rác (szerb) fegyveresek egy csoportja is.³² Az úJVárosi adózó rácok számának visszaesése – legalábbis részben – azzal függhet össze, hogy a délszláv jövevények közül idővel többen is győri polgárjogot szereztek.³³ A két hadfogadás abból a szempontból is figyelmet érdemel, hogy a Habsburg uralkodóház és a rác népesség magyar rendekkel szembeni együttműködésének korai példáiként is szolgálnak. Hangsúlyozandó, hogy alkalmazásukat elsődlegesen katonai és nem politikai megfontolások tették szükségessé, illetve az történelmi távlatból szemlélve intermezzonak bizonyult csupán. Megfigyelhető ugyanis, hogy a későbbi rendi küzdelmek idején jellemzően horvát típusú, jobbára katolikus fegyveresekből álló alakulatokat vetettek be a magyar felkelők ellen, akik a harmincéves háború (1618–1648) hadszínterein bizonyították alkalmasságukat.³⁴ Ehelyütt megemlítendő, hogy a már megismert Marcus vajda és Temesvári Száva is részt vettek a Habsburg Rudolf magyar király (1576–1608) trónfosztását kikényszerítő csehországi hadjáratban, ezúttal a magyar rendek támogatását is élvező fivére, Mátyás főherceg oldalán.³⁵

Szakály Ferenc, a hódoltság legavatottabb ismerője már három évtizeddel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a 17. század második felében a magyar végvárakban rác katonaság is szolgált, megfigyelése sajnálatos módon nem keltette fel a hazai historikusok érdeklődését.³⁶ Csak az elmúlt években fordult a kutatói figyelem az uralkodó nemzeti nézőpontra túlmutató problematika felé, két unikális forrás közlésének köszönhetően. A tihanyi vár helyőrségének 1680. évi névsorát tartalmazó forrás egyediségét az adja, hogy a katonaság állományát felekezeti hovatartozásuk szerinti bontásban adja közre. A minden bizonnyal a gyászévtized (1671–1681) ellenreformációs törekvéseivel összefüggésben készült kimutatás tanúsága szerint ekkor 22 rác katona élt a véghelyen, akiknek a származási helyét is ismerjük.³⁷ Ezt jól egészíti ki és részben átfedi az a több mint száz nevet (köztük rácokét) tartalmazó tanúvallatási jegyzőkönyv, amely a végvári katonaság és más státuszú fegyveresek által 1683 és 1685 között a Dél-Dunántúlon elkövetett visszaélések felderítésének céljával készült.³⁸ A dokumentumok nem hagynak kétséget afelől, hogy az 1680-es években

²⁷ IVIĆ 1914, 229–233.

²⁸ CJH 1900, 1613/30. tc. 1698-ban a győri főesperesség területén Péren és Kajáron élt jelentős rác közösség. TOMISA 2002, 240, 259.

²⁹ IVIĆ 1914, 233.

³⁰ VILLÁNYI 1882, 106–108.

³¹ VILLÁNYI 1882, 109.

³² IVIĆ 1914, 242–243.

³³ GECSÉNYI 1998, 195–196.

³⁴ CZIGÁNY 2004, 74–85.

³⁵ IVIĆ 1914, 237.

³⁶ SZAKÁLY 1993, 87; SZAKÁLY 1991, 25.

³⁷ JAKAB 2015, 135–140.

³⁸ MÁTÉ 2017, 401–440. A kísérőtanulmány terjedelmi okokból külön jelent meg. MÁTÉ 2019, 375–434.

a dunántúli véghelyeken a zömében magyar identitású fegyveresek mellett nagy számban szolgálták rácnak nevezett szerbek, illetve a többnyire tót gyűjtőnév alá besorolt katolikus délszlávok is. A forrásközlők az ortodox fegyveresek jelenlétét a Köprülü-éra fokozódó adóterheivel, illetve a felszabadító háborúval (1683–1699) járó hatalmi átrendeződéssel hozták összefüggésbe.³⁹ Jóllehet Szakály Ferenc megfigyelése és a közölt névsorok egy viszonylag szűk évkörre vonatkoztathatóak, ez meglátásunk szerint csupán az 1640-es évektől látványosan javuló hazai forrásviszonyoknak tudható be. Szórványadatok ugyanis bizonyossá teszik, hogy már ezt megelőzően is számolnunk kell rác (szerb) fegyveresek szolgálatával, és pedig minden valószínűség szerint folyamatosan, a mohácsi csatavesztéstől (1526) kezdődően.⁴⁰ Feltételezhető ugyanakkor, hogy a 17. században több délszláv származású katona vállalt szolgálatot a keresztény várrendszer helyőrségeiben, következésképp a tényből, hogy a tizenöt éves háború hatására a Dunántúlon északabbra húzódott a rác településterület határa.⁴¹ Különösen nagy számban találunk görögkeleti délszláv fegyvereseket az 1664-ig a Kanizsa előterében fekvő, a magyar védelmi rendszer egyik pillérének jelentő Kiskomáromban, bár az erősség közismerten jó forrásadottságai ez esetben is némileg torzíthatják az arányokat.⁴² A kisebb erősségek közé tartozó, mindössze 72 fős keretlétszámú Tihany példájából következőleg alkalmazásuk nem a helyőrség súlyának függvénye volt, hanem általános jelenség lehetett. Jóllehet a keresztény védelmi rendszer dunántúli szegmense magyarulakta területeket szelt ketté, az itteni várőrségek – éppen a délszláv szolgálatvállalók jelenlétéből fakadóan – etnikai és felekezeti szempontból a korábban feltételezetttnél jóval heterogénebbek lehettek.

Tihany helyőrségének 1680. évi névsora megerősíti a fentebbi vélekedésünket, miszerint a magyar véghelyeken szolgáló rácok zöme a hódoltság területéről érkezett. Kivételt csak egy Szentgrótról, illetve négy, Komáromból érkezett fegyveres jelent; utóbbiak egyúttal azt is igazolják, hogy a Duna-parti fővár nemcsak befogadó, hanem egyúttal kibocsátó is volt. 18 katona viszont korábban oszmán területen, zömmel Tolna megyei településeken élt, közülük hárman érkeztek török „várból”, úgymint Esztergomból, Kaposvárról és Igalból. A forrás szóhasználatából nem állapítható egyértelműen, hogy a három személy korábban az adott település oszmán helyőrségében szolgált, vagy pusztán a várral rendelkező településen éltek. Tanulságos a tihanyi rác katonaság összevetése a tótként összeírt (katolikus) délszlávokéval, akik ekkor közel azonos arányban, szám szerint tizenhétvenen szolgáltak a balatoni helyőrségben. Közülük hárman jöttek más királysági településről, úgymint Veszprémből és Tapolcáról, kettőt pedig tihanyi lakosként vettek jegyzékbe; egyikük itt is látta meg a napvilágot. A többség tehát esetükben is hódoltsági illetőségű volt: közülük két fő a foki palánkban lakott korábban, míg a többi szinte mind somogyi településről érkezett a közeli magyar végvárba. Baranya megye a tótok között is csak egy fővel volt képviselve, ami mutatja, hogy a földrajzi távolság szignifikáns volt a szolgálatvállalás helyének kiválasztásánál.⁴³ Egyszerűbben fogalmazva: a magyar végházakba jellemzően a határhoz közeli településekről álltak be katonának, bár tapasztalataink szerint ez a királyi országrész lakói esetében sem volt másként. Feltűnő viszont a somogyságiak túlsúlya a katolikus délszlávokon belül, ami arra is utalhat, hogy a rácok inkább a megye magyar határtól távolabbi térségeiben élhettek számosabban.

A magyar katonatársadalom újabb lendületet vett, differenciált vizsgálata arra figyelmeztet, hogy rác (és tót) fegyveresek jelenlétével nem kizárólag és talán nem is elsősorban a végházak uralkodó által fenntartott (másként iratos) katonái között kell számolnunk. Tihany esete is ezt példáz-

³⁹ JAKAB 2015, 133; MÁTÉ 2019, 379, 391.

⁴⁰ Jelenlétükre számos példát idéz: IVIĆ 1914, 179–193.

⁴¹ SZAKÁLY 1993, 78–83.

⁴² Turos Miklós kiskomári vajdának, utóbb alkapitánynak a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányával, Batthyány Ádámmal folytatott levélváltásában gazdagon adatolható a rác katonaság jelenléte a súlyponti végvárban. Kiragadott példaként: MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 50328–50329., 50360. A szórványadatokra Szvitek Róbert hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

⁴³ JAKAB 2015, 135–136.

za: a vizsgált névjegyzék ugyanis összesen 221 nevet tartalmaz, holott a helyőrség királyi fizetésű fegyvereseinek keretszáma ennek alig harmada, 72 fő volt.⁴⁴ A különbség más, többnyire a vár és tartományának birtokosa által fenntartott kontingensek jelenlétével magyarázható, akik közül a szabadosok (libertini) kíváncsok az első helyre. Ők jellemzően szinte minden végvár mellett nagy számban, olykor a királyi fegyvereseket is meghaladóan voltak jelen, biztosítva ezzel a várőrségek utánpótlását is. Ezen fegyverforgatók többnyire máshonnan érkeztek az adott váruradalom területére, ahol a birtok(rész) urának fegyveres szolgálatára kötelezték magukat. Ennek fejében részben vagy egészben mentesültek az általuk művelt ingatlanok (többnyire szőlők, szántók) után járó földesúri szolgáltatások alól. Ők tehát eredendően az adott birtokos magánhaderejének a részét képezték, ugyanakkor bizonyos esetekben az adott véghely kapitánya is rendelkezhetett velük, így voltaképpen egy kettős függés alatt álló csapatnemként tekinthetünk rájuk.⁴⁵ Létjogosultságukat a királyi katonaság létszámának radikális csökkentésének köszönheték. A 17. század elején ugyanis a végvári katonaság létszámát a Habsburg hadvezetés – finanszírozási nehézségek és a megváltozott prioritás miatt – a 22 ezerről a század közepére mintegy 17 ezer főre, tehát hozzávetőleg negyedével csökkentette.⁴⁶ Aligha véletlen, hogy a szabadosok a 17. század első évtizedeitől tűntek fel nagyobb számban a véghelyeken. Bizonyos, hogy a tihanyi helyőrségben is nagy számban voltak képviselve, amit nem pusztán a fegyveresek összlétszáma és a végváriak keretlétszáma közötti különbség sejtet. Igazolja ezt, hogy a Buda 1684. évi ostromával összefüggésbe hozható dél-dunántúli fosztogatásokban aktívan részt vevő Meggyesürögi Ilia maga is tihanyi szabadosnak vallotta magát a tanúkihallgatás során.⁴⁷ A pusztításból a Balatontól északra fekvő településeken élő szabadosok is kivették részüket, főként a veszprémi püspök tapolcai és sümegi, illetve az Eszterházyak devecseri fegyveresei. Többek között ezen, királyi helyőrséggel nem rendelkező erődített települések magánkatonasága volt hivatva betömni a végvárrendszer dunántúli erősségei közötti hézagokat, de azok természetesen támadólag is felléptek az oszmánokkal szemben.⁴⁸ Erre annál is inkább vállalkoztak, mivel – havi zsold hiányában – a fegyveresek létalapját az általuk művelt földek mellett nagyrészt a portyázások során szerzett zsákmány jelentette. Tapolca „rác és tót” hajdúi feltűnően gyakran szerepelnek a tanúvallomásokban elkövetőként, holott a településen csak 1656-ben telepedtek meg szabadosok Szécsényi György püspök engedélyével, aki kizárólag katonai szolgálatot várt el tőlük.⁴⁹ A tapolcai katonák hamar kétes hírnevet vívtak ki magunknak a dél-dunántúli portyáikkal, de nem voltak ismeretlenek a Duna-Tisza közén sem, maguk mögé utasítva nem egy végvár királyi helyőrségét is.⁵⁰

Meglepő módon rác katonák nemcsak a királyi helyőrségekben és a szabad rendű fegyveresek között, de olykor még a nagy- és módosabb középbirtokosok szervitorai között is feltűnnek. Pethő László, Keszthely várának és uradalmának egyik részbirtokosa például 1659-ben egy házat és más ingatlanokat juttatott szolgája, Kaposi Gorovica részére.⁵¹ Házastársa, Foki Ilona utóbb Berki Osztván felesége lett, ami ugyancsak azt sejteti, hogy a nevezettek rácok lehettek, és előneveik alapján Somogy megyéből kerültek a Balaton-parti mezővárosba.⁵² Babocsay Ferenc, Keszthely másik rész-birtokosa is tartott rác szolgálókat, akik egy 1664. évi hódoltsági portyájukon szerzett nyereségen megosztottak urukkal.⁵³ Meglepő módon még a Batthyányak is rendelkeztek rác szervitorokkal a

⁴⁴ CZIGÁNY 2004, 126.

⁴⁵ VÉGH 2009, 443–458.

⁴⁶ PÁLFFY 1996, 207.

⁴⁷ MÁTÉ 2017, 431.

⁴⁸ A Magyar Királyság „hátországának” átfogó militarizációjára újabban: CZIGÁNY 2004, 85–95.

⁴⁹ SZENDREY 1971, 274.

⁵⁰ SZAKÁLY 1981, 274.

⁵¹ MNL OL P 650 Tallián család levéltára. 3. cs. No. 553.

⁵² MNL OL P 650 Tallián család levéltára. 3. cs. No. 553.

⁵³ „Rasciani milites famuli Domini Babolcsay, ex Turcia vulnerati redierunt, aliquam praedam secum ferrentes, utrum ex illa praeda participaverit Dominus ipsorum.” MNL OL P 1313 A Batthyány család levéltára. Katonai iratok. 252. cs. fol. 571.

településen, holott abban nem is volt részjóságuk. Batthyány Ádám Farkas és Osztván nevű fegyvereseit Tihany mellett érték latországon, emiatt a veszprémi püspök Sümege hurcoltatta őket.⁵⁴ További példák felsorakoztatása nélkül is nyilvánvaló, hogy rácok nemcsak a végvárak fizetett helyőrségeiben, hanem a birtokosok magánhaderejében is nagy számban szolgáltak.

A rácok korabeli megítélésének fényében meglepőnek tűnhet, hogy a véghelyek kapitányai a szolgálatba állásuk elé nem gördítettek akadályt, holott nemzettársaik inkább az oszmán helyőrségeket erősítették, így – mai kifejezéssel élve – „nemzetbiztonsági kockázatot” jelenthettek.⁵⁵ A forrásanyag inkább azt sugallja, hogy kifejezetten szorgalmazták alkalmazásukat, amit bizonyosan nem a magyar anyanyelvű fegyveresek hiánya indokolt. A magyar társadalom nagyfokú militarizáltsága miatt ugyanis könnyedén lehetett pótolni az elhalálozott vagy eltávozott katonákat.⁵⁶ A rácok harcászata sem indokolta felfogadásukat, tekintve, hogy – a német zászlóaljaktól eltérően – képzettségük, fegyverzetük, szervezetük, függelmi viszonyaik, javadalmazásuk nem tért el magyar bajtársaikétól. Ezt éppen az mutatja, hogy egyazon alakulatokban szolgáltak, a magyar és rác (illetőleg katolikus délszláv) katonaság elkülönítése ezért is problematikus. A legkézenfekvőbb magyarázatnak az tűnik, hogy éppen nyelv- és helyismeretük, hódoltsági beágyazottságuk miatt látták őket szívesen a magyar végházakban, hiszen segítségükkel a portyázók könnyebben be tudtak hatolni a nehezen elérhető, délszlávok lakta térségekbe is. Rájuk annál is inkább szükség volt, mivel a dél-dunántúli hódoltság – Szakály Ferenc találó megállapításával élve – sokkal „zordabb” volt a Duna-Tisza közínél, jóllehet az ottani rác települések távolabb feküdtek a magyar végházaktól.⁵⁷ Az oszmán védelmi rendszer súlypontja ugyanis érthető okokból éppen a nyugati határszél volt, itt volt a legsűrűbb a hódítók várhálózata, ezekben szolgált a várkatonaság zöme.⁵⁸ A mögöttük megbúvó délszláv falvak így nagyobb eséllyel tudták hátrítani a hódoltatásukra irányuló próbálkozásokat, mint bácskai társaik, holott előbbieik településterülete nem volt összefüggő.⁵⁹ A dunántúli magyar helyőrségekbe beállt délszláv katonaság tehát voltaképpen a kulcsot jelentette a balkáni népszerűség által lakott falvak adóra kényszerítéséhez vagy sarcoltatásához, míg a hódoltságból elszármazott magyar katonák saját honfitársaik hódoltatásához nyújtottak segítséget. Ezt közvetve az is bizonyítja, hogy a bűnelkövető katonák azonosítása és megnevezése rendszerint nem okozott nehézséget a kárvallottaknak, hiszen bennük nem ritkán egykori falubelijüket, „földijüket” ismerték fel.

A Dél-Dunántúlon 1683–1685 között, a véghelyek királyi és magánkatonasága által elkövetett visszaéléseket feltáró tanúvallomások számos esetben megnevezték azt a hódoltsági települést, ahonnan az elkövetők származtak, olykor közelebbi ismeretekkel is szolgálva róluk. A szelektív adatsor nyilvánvalóan nem alkalmas statisztikai vizsgálatok elvégzésére, mindazonáltal néhány településnév a vártnál nagyobb gyakorisággal bukkan fel, különösen, ha más forrásokból véletlenszerűen kinyert szórványadatokat is bevonunk a vizsgálatba. Példaként hozható fel, hogy a tanúvallatási jegyzőkönyvben három Meggyesürögi vezetéknevet tanút is megszólaltattak, akik mindannyian rác keresztnevet (Radován, Száva, Ilia) viseltek. Utóbbi Tihanyban, két társa pedig Veszprémben szolgált.⁶⁰ A tihanyi helyőrségről 1680-ban, tehát közel egyidőben készített névsor tanúsága szerint egy további rác katona is a Tolna megyei településről származott, ami túlmutat véletlen egybeesésen.⁶¹ Ugyanitt ekkor egy Perkátáról származó rác is szolgált, de az egy évvel korábban a győri helyőrségben szolgáló Radován is a Fejér megyei településről származhatott el.⁶² A Somogyságot pusztító rác

⁵⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 46188. Sümeg, 1653. december 30. Széchenyi György Batthyány Ádámhoz; No. 41485. Keszthely, 1653. november 1. Sárkány János Batthyány Ádámhoz.

⁵⁵ HEGYI 2007, 233–253.

⁵⁶ CZIGÁNY 2004, 79.

⁵⁷ SZAKÁLY 1981, 181–183.

⁵⁸ HEGYI 2007, 104–110.

⁵⁹ SZAKÁLY 1981, 181.

⁶⁰ MÁTÉ 2017, 431, 445, 428.

⁶¹ JAKAB 2015, 135.

⁶² SZAKÁLY 1981, 419.

katonák közül többen is a megyéből, Apátiból és Bonnyáról álltak be katonának, ami szintén azt sejteti, hogy egyes települések nagyobb arányban bocsátottak ki potenciális fegyvereseket.⁶³ Ebben a települések exponált helyzete, jobb demográfiai mutatói mellett az esetleges mintakövetés is szerephez juthatott, de a kérdés csak célirányos kutatásokkal válaszolható meg. Jelenleg arra a lényegi kérdésre sem tudunk választ adni, hogy a keresztény oldalon szolgálatot vállaló rác kisebbség vajon miért fordult szembe a többség normarendszerével. A hódoltságból elszármazott, katonának állt magyarok egy része esetében kimutatható, hogy a lépést az oszmán hatóságokkal vagy a helyi közösséggel kialakult konfliktus előzte meg.⁶⁴ A balkáni népesség esetében is számolnunk kell ennek lehetőségével, annál is inkább, mivel ez a migráció a jelek szerint fordított irányban is működött: a Magyar Királyság területéről ugyanis sokan a hódoltságba menekültek a törvény büntető keze elől.⁶⁵

Feltűnő, hogy bár a 17. században rác (szerb) katonaság jelenléte számos dunántúli végház esetében igazolható, görögkeleti templom, illetve gyülekezet létezéséről azonban csak a jelentős délszláv kereskedőpolgársággal rendelkező Komárom és Győr esetében tudunk.⁶⁶ A két Duna-menti város közül előbbi ortodox közössége tűnik vitálisabbnak, amire az is utal, hogy a győri közösség lelki szükségleteit is a Komáromban működő kalugyerek elégítették ki.⁶⁷ Győr pópáját 1690-ből tudjuk megnevezni, akkor Parkát[a]i Mihály látta el ezt a feladatot, aki előnevéből ítélve a már megismert Fejér megyei településről származott.⁶⁸ Jelenleg nem tudunk arról, hogy az Udvari Haditanács a 17. században is állományba vette és javadalmazta volna a két helyőrség rác katonaságát ellátó pópait, mint tette azt korábban.⁶⁹ Ők egyébként nemcsak a Duna-parti várőrség lelki gondozását látták el a 16. század folyamán, hanem más települések görögkeleti népességét is pasztorálták, mintegy ingázva közöttük. Ezt a komáromi pópa 1571. évi panaszából tudjuk, aki éppen a rendszeres útjai miatt nem tudta a zsoldját felvenni az erősségbe érkező hadi fizetőmesterektől.⁷⁰ Az általuk felkeresett ortodox közösségek felderítése a jövő sürgető feladatai közé tartozik. Bizonyos, hogy népes görögkeleti gyülekezet létezett a Pozsony megyei Székelyfalván (Sekule, SK), a határ menti településen 1639-ben rác templom is állt.⁷¹ A Nyitra megyei Holics (Holíc, SK) Szent Miklós tiszteletére szentelt egyházát a helyi rác és görög hívek használták ez időt tájt. A Székelyfalván nevelkedett, ám bécsi tartózkodása alatt a jezsuiták agitációjának hatására 1626-ban az egyházi uniót elfogadó Petrovitz Péter pópa itt lelt menedékre, miután állítása szerint a helyi nemesek elűzték a parókiáról.⁷² A Magyar Királyság területén élő ortodox közösségek már korán a katolikus egyházzal való egyesülést szorgalmazó törekvések célkeresztjébe kerültek, amelyek nagyobb sikerrel kecsegtettek az eleve kudarcra ítélt balkáni misszióknál.⁷³ Különösen, hogy az elvben valamennyi királyságbeli ortodox közösség felett felügyelet gyakorló marcsai püspökök 1611-ben kényszerűen elfogadták a Rómával való egyesülést, igaz, várakozásaikban utóbb csalódtak.⁷⁴ A komáromi közösség görög katolikus hitre térítése a gyászévtizedben került napirendre. A helyi ortodox közösségre egyébként Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök – maga is Komárom szülötte – hívta fel Pavao Zorčić marcsai püspök figyelmét.⁷⁵ A hazai egyháztörténet-írás a jezsuita beszámolóknak hitelt adva tényként kezeli az

⁶³ MÁTÉ 2017, 419, 422.

⁶⁴ SZAKÁLY 1997, 222.

⁶⁵ IVIĆ 1914, 260.

⁶⁶ HORVÁTH 2013, 266–267. A mai Magyarország területén állt templomok jegyzékére: DAVIDOV 1988, 106–116.

⁶⁷ HORVÁTH 1997, II. 284, III. 73–74.

⁶⁸ SÖRÖS 1899, 699.

⁶⁹ IVIĆ 1914, 174; GECSÉNYI 1976, 203.

⁷⁰ IVIĆ 1914, 191.

⁷¹ ÖStA FHKÁ AHK HFU R. Nr. 148. 1633 April fol. 108, 110–111. Templomokra: HORVÁTH 1996, 67–68.

⁷² ÖStA FHKÁ AHK HFU R. Nr. 148. 1633 April fol. 114–116. A szentegyházra: fol. 117.

⁷³ MOLNÁR 2008, 76–89.

⁷⁴ MOLNÁR 2008, 76–89. A Körös megye területén létesült püspökség történetére monografikus igénnyel: KUDELIC 2007.

⁷⁵ KUDELIC 2007, 355.

1670-es évekbeli térítés sikerét.⁷⁶ Óvatosságra int azonban a körülmény, hogy a komáromi egyház-községet tradicionálisan a budai görögkeleti püspökök vizitálták, ami nyilvánvalóan keresztezte az uniót célzó törekvéseket.⁷⁷ A győri rác lakosok végrendeletei élénk lelkeségi kapcsolatokat sejtetnek a Tolna megyei Grábóccal és szerémségi hódoltsági ortodox kolostorokkal, ami ugyancsak áttérésük ellen hathatott.⁷⁸ A többi dunántúli végházban, illetve katonatelepülésen élő rác fegyveresek pedig valószínűleg túl kicsiny és a katonalét kiszámíthatatlansága okán illékony közösségeket alkothattak. Nagy fluktuációt sejtet, hogy az 1680-ban Tihanyban összeírt rác fegyveresek egyike sem szolgált néhány évnél régebben az erősségben, aminek oka nem feltétlenül a mortalitásban keresendő.⁷⁹ Komárom és Győr (ellen)példájából következően tehetős és öntudatos „civil” közösség hiányában még a nagyobb véghelyeken sem tudott ortodox gyülekezet tartósan fennmaradni.

---

⁷⁶ PIRIGYI 1990, 89–90.

⁷⁷ MOLNÁR 2019, 50.

⁷⁸ HORVÁTH 1996, 67–68; SÖRÖS 1899, 690–691. A Dunántúl egyetlen keleti rítusú kolostorának történetére: SZILÁGYI 1999, 5–115.

⁷⁹ JAKAB 2015, 135–136.

IRODALOMJEGYZÉK

- BEDY 1934
 BEDY Vince: Adatok Győr város 16. és 17. századbeli lakosságának vallás szerint való megoszlásához. *Győri Szemle* 5 (1934) 52–59.
- CEROVIĆ 2011
 CEROVIĆ, Ljubivoje: *Srbi u Komoranu*. Novi Sad 2011.
- CJH 1900
Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). 1608–1657. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest 1900.
- CZIGÁNY 2004
 CZIGÁNY István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700*. Budapest 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Milleniumi Könyvtára 4.)
- DAVIDOV 1981
 DAVIDOV, Dinko: Srbi u Komoranu u XVI i XVII veku. *Balkanica. Annuaire de L'Institut des Etudes Balkaniques* XII (1981) 59–87.
- DAVIDOV 1988
 DAVIDOV, Dinko: A magyarországi szerb festészet. *Ars Hungarica* 16/1 (1988) 89–117.
- GECSÉNYI 1976
 GECSÉNYI Lajos: Győr városa 1526 után. *Arrabona. A Xantus János Múzeum Évkönyve* 18 (1976) 185–221.
- GECSÉNYI 1984
 GECSÉNYI Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. *HK* 31/4 (1984) 664–686.
- GECSÉNYI 1998
 GECSÉNYI Lajos: „Török” áruk és „görög” kereskedők a 16–17. századi Magyarországon. In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest 1998, 185–203.
- HADROVICS 1991
 HADROVICS László: *Vallás, egyház, nemzettudat (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)*. Budapest 1991.
- HEGYI 1995
 HEGYI Klára: *A török berendezkedés Magyarországon*. Budapest 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.)
- HEGYI 2007
 HEGYI Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága I–III*. Budapest 2007. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.)
- HORVÁTH 1996
 HORVÁTH József: *Győri végrendeletek a 17. századból II. 1631–1654*. Győr 1996.
- HORVÁTH 1997
 HORVÁTH József: *Győri végrendeletek a 17. századból III. 1655–1699*. Győr 1997.
- HORVÁTH 2013
 HORVÁTH József: Végrendeleti adalékok a győri „rácok” 17–18. századi történetéhez. In: *Felekezeti társadalom–felekezeti műveltség. A Hajnal István Kör – Társadalmi Egyesület 2011. évi, győri konferenciájának kötete*. Szerk. Lukács Anikó. Budapest 2013. (Rendi társadalom–polgári társadalom 25.)
- IVIĆ 1914
 IVIĆ, Aleksa: *Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Čarnojevićem (1459–1690)*. Zagreb 1914.
- JAKAB 2015
 JAKAB Réka: Tihany végvár 1680. évi összeírása. *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 3 (2015) 117–144.

- KUDELIĆ 2007 KUDELIĆ, Zlatko: *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611.-1755.)*. Zagreb 2007.
- MÁTÉ 2017 MÁTÉ Gábor: Tanúvallatás a Dél-Dunántúl 1683-1685-ös elpusztításáról (Forrásközlés). *WMMÉ* XXXIX (2017) 401-441.
- MÁTÉ 2018 MÁTÉ Gábor: A dél-dunántúli rácok történeti néprajzi kérdései a 17-18. században. *Ethnographia* 129/3 (2018) 371-390.
- MÁTÉ 2019 MÁTÉ Gábor: „...most van ideje a marhahajtásnak!” A Dél-Dunántúl pusztulása 1683-1685-ben (Tanulmány). *WMMÉ* XLI (2019) 375-434.
- MOLNÁR 2008 MOLNÁR Antal: A szerb egyház és az uniós kísérletek a 17. században. In: Molnár Antal: *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből*. Budapest 2008, 76-89. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 9.)
- MOLNÁR 2019 MOLNÁR Antal: Szerb ortodox egyházszervezet a hódolt Magyarországon. In: *Szerb székesegyház a Tabánban. Az eltűnt Rácváros emlékezete*. Szerk. Csáki Tamás – Golub Xénia. Budapest 2019, 33-63.
- PÁLFFY 1996 PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig (Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle* 38/2-3 (1996) 163-217.
- PÁLFFY 1999 PÁLFFY Géza: *A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526-1598*. Győr 1999.
- PIRIGYI 1990 PIRIGYI István: *A magyarországi görögkatolikusok története I*. Nyíregyháza 1990.
- SÖRÖS 1899 SÖRÖS Pongrác: Végrendeletek és leltárak a XVI-XVII. századból 1-3. *Történelmi Tár* 22 (1899) 323-342, 507-539, 673-703.
- SPANNENBERGER 2014 SPANNENBERGER, Norbert: Transimperiale Migration zwischen Osmanen und Habsburgern: Die Serben in den Neoaquistica Gebieten im 16. bis 18. Jahrhundert. In: *Ein Raum im Wandel. Die Osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Hrsg. Spannenberger, Norbert – Varga, Szabolcs. Stuttgart 2014, 87-112. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 44.)
- SZAKÁLY 1981 SZAKÁLY Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest 1981.
- SZAKÁLY 1991 SZAKÁLY Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Szeged 1991, 11-50.
- SZAKÁLY 1993 SZAKÁLY Ferenc: Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest 1993, 75-88.
- SZAKÁLY 1997 SZAKÁLY Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest 1997. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.)
- SZENDREY 1971 SZENDREY István: *Hajdúszabadságlevelek*. Debrecen 1971.

SZENTKLÁRAY 1885	SZENTKLÁRAY Jenő: <i>A dunai hajóhadak története</i> . Budapest 1885.
SZILÁGYI 1999	SZILÁGYI Mihály: A grábóci szerb ortodox kolostor története. <i>Tolna Megyei Levéltári Füzetek</i> 7 (1999) 5–115.
TAKÁTS 1903	TAKÁTS Sándor: Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén. <i>Századok</i> 37 (1903) 531–536.
TAKÁTS 1908	TAKÁTS Sándor: <i>A magyar gyalogság megalakulása</i> . Budapest 1908.
TOMISA 2002	<i>Katolikus egyházlátogatási-jegyzőkönyvek. 16–17. század</i> . Szerk. Tomisa Ilona. Budapest 2002. (Millenniumi magyar történelem. Források)
UROSEVICS 1969	UROSEVICS Daniló: <i>A magyarországi délszlávok története</i> . Budapest 1969.
VÉGH 2009	VÉGH Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. <i>HK</i> 122/2 (2009) 443–458.
VILLÁNYI 1882	VILLÁNYI Szaniszló: <i>Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században</i> . Győr 1882.
VITKOVIĆ 1887	VITKOVIĆ, Gavriilo: <i>Prošlost, ustanova i spomenici ugarskih kraljevih šajkaša od 1000 do 1872</i> . Beograd 1887.

RÖVIDÍTÉSEK

AHK	Alte Hofkammer
cs.	csomó
FHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv
fol.	folio
HFU	Hoffinanz Ungarn
HK	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest
HKA	Hofkammerarchiv
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
OL	Országos Levéltár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek, Wien
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
R. Nr.	Rote Nummer
SK	Szlovákia
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

From Friend to Foe, from Foe to Friend?

Rascians in Transdanubian Fortresses of the Hungarian Kingdom in the 17th Century

In the turbulent decades following the Battle of Mohács (1526), the Rascian (and more narrowly speaking, Serbian) population living in the territory of the Hungarian Kingdom firmly committed themselves to the conquerors. Their “opportunistic” attitude may be explained by the fact that, with the expansion of the occupied area, the entire Eastern Orthodox community, which had previously been fighting on the side of the Hungarians, now came under Ottoman rule. It was within this political framework that they were reunited with those communities of their nation who had already come under Ottoman control, while the new border of the constantly shrinking Hungarian state fighting for its survival was moving further and further away from them. The Rascians undertaking a common fate with the Ottomans and integrated into the administrative system of the conquerors already known from the Balkans thus turned from foe to friend. It is a generally accepted position in modern Hungarian historiography that by the end of the 16th century the previously dominant Serbian element had disappeared from the early modern defence system established in the inner parts of the country. In line with this, only Komárom and Győr had a significant number of Serbian boatmen and light cavalymen in the military, but due to the lack of new forces, they also merged into the Hungarian community around them. In our study, we wanted to demonstrate that as a result of the anti-Habsburg movements of the Estates, major Serbian contingents could survive in two garrisons along the Danube. However, the case of Komárom and Győr was not unique: in the 17th century, the presence of a Rascian (and Catholic South Slavic) military can be demonstrated in most of the Transdanubian border fortresses on Christian land, and their number even increased towards the end of the era.

Od neprijatelja prijatelj, od prijatelja neprijatelj?

Raci u podunavskim krajevima vojne krajine Kraljevine Ugarske u 17. veku

U turbulentnim decenijama nakon izgubljene Mohačke bitke, Racko (srpsko, uže rečeno) stanovništvo koje je živelo na teritoriji Kraljevine Ugarske opredelilo se za osvajače. Njihov „oportunistički” stav mozemo obrazložiti činjenicom da je širenjem podaničkih teritorija čitava pravoslavna zajednica, koja se ranije borila rame uz rame sa Mađarima, sada pala pod osmansku vlast. U turskim političkim okvirima ponovo se ujedinila sa svojim već potčinjenim sunarodnicima, dok im je linija granice mađarske države, tokom borbi za opstanak, bivala sve udaljenija. Raci, koji su prihvatili zajedničku sudbinu sa Osmanlijama i bili integrisani u institucionalni sistem osvajača već poznat sa Balkana, od prijatelja odjednom pretvorili su se u neprijatelja. Opšte je prihvaćen stav u našoj istoriografiji da je ranije odlučujući srpski element do kraja 16. veka izbledeo u odbrambenom sistemu ranomodernog doba izgrađenom u centralnom delu zemlje. Po ovome, samo u Komoranu i Đuru ostala je značajna rečna flotila i laka konjica sa srpskim vojnicima, ali su se bez priliva novih snaga vremenom i oni asimilovali u ugarsku sredinu koja ih je okruživala. U našoj studiji želeli smo da dokažemo da je kao rezultat antihabzburškog pokreta, u ova dva garnizona duž Dunava uspeo da opstane značajan srpski kontingent. Međutim, slučaj Komorana i Đura nije bio jedinstven: u 17. veku možemo potvrditi prisustvo racke (i katoličke južnoslovenske) vojske u većini podunavskih hrišćanskih odredišta Vojne krajine, čiji je broj krajem tog perioda čak bio u porastu.

SZERZŐINK

Bertók Gábor PhD

régész, múzeumigazgató
Janus Pannonius Múzeum, Pécs
bertok.gabor@jpm.hu

Csányi Viktor

régész, muzeológus
Tornyai János Múzeum, Könyvtár és Művelődési Központ, Hódmezővásárhely
viktorreg1984@gmail.com

Fóti Miklós

oszmanista, tudományos segédmunkatárs
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Történettudományi Intézet, Turkológiai Osztály, Budapest
foti.miklos@abtk.hu

Gallina József Zsolt

régész, ügyvezető
Ásatárs Kft.
gallinazsolt@gmail.com

Golub Xénia PhD

művészettörténész, kiemelt tartalomfejlesztési szakértő
Várkapitányság Nonprofit Zrt., Budapest
golubx@gmail.com

Gulyás Gyöngyi

régész, ügyvezető
Ásatárs Kft.
ggyongyi77@gmail.com

K. Németh András PhD

régész, főmuzeológus
Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd
knemetha@wmmm.hu

Kovács Gyöngyi PhD

régész, tudományos főmunkatárs
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest
kovacs.gyongyi@abtk.hu

Máté Gábor PhD

etnográfus, egyetemi adjunktus
Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs
mate.gabor@pte.hu

Miskei Antal PhD
történész, egyetemi docens
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem,
Ókori, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, Eger
miskei.antal@gmail.com

Molnár István
régész, főmuzeológus
Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum, Kaposvár
molnaristvan74@yahoo.com

Nagy Balázs
régész
Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
nagyb.archeonumis@gmail.com

Sudár Balázs PhD
történész, főmunkatárs
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest
sudarbalazs@gmail.com

Sz. Simon Éva PhD
oszmanista-történész, főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
simon.eva@mnl.gov.hu

dr. Szabó Géza PhD
régész, főmuzeológus
Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd
kaladeaa@gmail.com

Végh Ferenc PhD
történész, egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék, Pécs
vegh.ferenc@pte.hu

